SURİYA BÖHRANININ SİYASİ İNKİŞAF DİNAMİKASI

Rəşad ALIYEV*

Xülasə: 2011-ci ilin martında başlayan Suriya böhranı bir sıra xarici aktorların müxtəlif dərəcədə iştirak etdiyi ən mühüm qlobal münaqişələrdən biri olmaqda davam edir. Bu mövzunun aktuallığı ilk növbədə onunla bağlıdır ki, Suriyada münaqişənin inkişafı əsasən regiondakı hərbi-siyasi vəziyyəti, eləcə də bütövlükdə kifayət qədər qlobal siyasəti müəyyən edir. Eyni zamanda, Suriya münaqişəsində, "İslam dövləti" kimi, siyasi islam hərəkatı mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan nəzərdən keçirilən mövzu çox aktual görünür, onun tədqiqi mühüm və perspektivli elmi, nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatın mövzusu Suriya böhranının mahiyyəti, tərəfləri, onun daxili və xarici aktorlarıdır.

Açar Sözlər: *Böhran, Münaqişə, Qruplaşmalar, Xarici Aktorlar, Cihad.*

The Dynamics of Political Development of the Syrian Crisis

Summary: The Syrian crisis, which began in March 2011, continues to be one of the most important global conflicts in which a number of foreign actors are involved to varying degrees. The relevance of this topic is primarily due to the fact that the development of the conflict in Syria mainly determines the military and political situation in the region, as well as global politics as a whole. At the same time, the political Islamic movement, like the "Islamic State", played an important role in the Syrian conflict. From this point of view, the subject considered is very relevant, its research has an important and promising scientific, theoretical and practical significance. The subject of the study is the nature of the Syrian crisis, its sides, its internal and external actors.

Key Words: *Crisis, Conflict, Groups, Foreign Actors, Jihad*

Giriş

2011-2012-ci illərdə Şimali Afrikada və Yaxın Şərqdə "ərəb baharı" adlandırılan siyasi dəyişikliklər bir sıra ərəb ölkələrində daha da dərin böhranların və kəskin münaqişələrin başlanğıcı oldu. "Ərəb baharı"ndan doğan və regional və qlobal səviyyəyə yüksələn Suriya böhranı belə bir münaqişəyə çevrildi. Bu gün Səudiyyə Ərəbistanı və Körfəz monarxiyaları, İran, Türkiyə, İsrail, ABŞ və digər NATO ölkələri, Aİ, Rusiya, həmçinin Suriya ilə qonşu olan ərəb ölkələri kimi bütün aparıcı güclər və dünyanın güc mərkəzləri bu böhranın bu və ya digər səviyyədə iştirakçılarına çevrilmişlər.

Suriya böhranının səbəbləri müxtəlifdir. Bunlara Suriya cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələri ilə hakimiyyət orqanları arasında daxili ziddiyyətlər, ölkədəki iqtisadi problemlər, etnik-dini amillər daxildir. Suriya kifayət qədər sabit sosial-iqtisadi vəziyyətdə böhranın başlanğıcına yaxınlaşdı. Beləliklə, 2010-cu ildə ölkənin adambaşına düşən ÜDM-i 5200 ABŞ dolları təşkil edirdi ki, bu da hökumətin dəyişdirildiyi Misir və Tunisdə eyni rəqəmi üstələyirdi, burada işsizlik 8% civarında, inflyasiya isə 4% səviyyəsində olmuşdur ki, bu da Misir və Tunis göstəricilərindən xeyli aşağı olmuşdur. [3]. Suriyada neft və qaz hasilatı, istehlak mallarının istehsalı, qida sənayesi, turizm inkişaf etdirilmişdir. Bununla belə, Suriya "ərəb baharı"nın yaratdığı sarsıntılara davamlı görünsə də, 2011-ci ildə baş verən hadisələrin təsiri ilə daha da kəskinləşən cəmiyyətdə kifayət qədər ciddi problemlər yaranmışdı. Uzun illər Suriya hökumətində və təhlükəsizlik güclərində ən yüksək güc və əsas vəzifələr ələvi dini icmasının nümayəndələri olan hakim Əsəd ailəsinin nümayəndələrinə məxsus idi. Hakimiyyətdə belə uzun müddət qalmaq müxtəlif sui-istifadələrə, korrupsiyaya, bütün hakimiyyəti bir əldə cəmləşdirən öz adamlarının yüksək vəzifələrə yerləşdirilməsinə səbəb olmaya bilməzdi [4, s. 403]. Nəticədə Suriyada hökumətlə cəmiyyət arasında boşluq yarandı və burada hökumət Suriya xalqının əksəriyyətinin real problem və maraqlarından uzaqlaşdırıldı. Eyni zamanda, hakim elitanın səyləri xalqın tələblərini ödəməyə deyil, öz hakimiyyətini qoruyub saxlamağa və gücləndirməyə, narazılıq təzahürlərinin qarşısını almağa yönəlmişdi.

* Doktorant, Bakı Avrasiya Universiteti, alievr@yahoo.com

DOI :10.30546/100981.1.2024.0154

II Suriya Böhranının Başlanması və Mərhələləri

Ərəb baharı etirazlarından ilhamlanaraq Suriyada 2011-ci ilin martında hökumətə qarşı bir sıra etirazlar başlandı. Hökumət qismən etirazçıların tələblərini qəbul etmək məqsədi daşıyan islahatlar və qismən də güc tətbiqi yolu ilə etirazları dayandırmağa çalışdı. [21, s. 4-5] Hökumətin üsyanı dayandırmaq cəhdləri uğursuz oldu və bəzi kənd və rayonlarda dövlət nəzarətinin ümumi pozulması hiss olundu. Üsyanın əsas istiqaməti kəndli və dini mühafizəkar meylli sünni müsəlman əhalisinin içindən gəlirdi. Tədricən eyni ərazilərdə Ordu və təhlükəsizlik qüvvələri ilə qarşı-qarşıya gələn parçalanmış silahlı üsyançı qruplar meydana çıxdı. [19, s. 17] Qruplar demək olar ki, yalnız sünni müsəlmanlardan ibarət idi və bununla da münaqişəyə məzhəb ölçüsü əlavə etdi. Xarici dövlətlər ilkin mərhələdə münaqişəyə qarışaraq, Suriyadakı məzhəb parçalanmaları ilə əsasən üst-üstə düşən ittifaqlar yaratdılar. Türkiyə, Qətər və Səudiyyə Ərəbistanı kimi əksəriyyəti sünni olan dövlətlər sünnilərin üstünlük təşkil etdiyi üsyançıları silahlandırmağa başladılar, İran, İraq və Livandakı şiə qüvvələri isə Suriya hökumətini dəstəklədi. Soyuq Müharibənin bölücü xəttlərinə uyğun olaraq, ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa üsyançıların tərəfini tutdu və onlara yardım etdi, Rusiya və Çin isə Suriya hökumətini dəstəklədi. İsrail Hizbullahın hərbi potensialını zədələmək üçün bir neçə dəfə Suriyadakı hərbi obyektləri bombaladı. [19, s. 22] O vaxtdan bəri vətəndaş müharibəsi bir neçə mərhələdən keçdi;

-2012-ci ildə üsyançı qruplar böyük kənd ərazilərini, Dəməşqin bir neçə ətrafını və Hələbin şərq yarısını nəzarətə götürdü. 2013-cü ildə üsyançılar Rakka şəhərini ələ keçirdilər, lakin hökumət digər əyalət paytaxtlarına və əksər şəhərlər arasındakı təchizat xətlərinə nəzarəti saxladı. [16]

- 2012-ci ilin ortalarında Suriya Ordusu ölkənin şimalında kürdlərin çoxluq təşkil etdiyi ərazilərdən geri çəkilərək nəzarəti Kürdüstan Fəhlə Partiyasına (PKK) bağlı Demokratik Birlik Partiyası (PYD) və onun silahlı qanadı Xalq Müdafiə Birlikləri (YPG) təşkilatlatlarına buraxdı. [15, s. 18-20]

- 2014-cü ilin yanvarında bir tərəfdən İŞİD ilə digər üsyançı qruplar arasında yeni münaqişə xətti yarandı. 2014-cü ildə İŞİD ölkənin şərqində Fərat vadisi boyunca və daha da İraqa doğru geniş ərazilərə tam nəzarəti ələ keçirə bildi, digər üsyançı qruplar isə şimal-şərqdə İdlib və Hələb əyalətlərinin bəzi hissələrini, bəzi kənd yerlərini nəzarətdə saxladılar. [18, s.185-186]

- Suriya Ordusu tədricən daha çox ərazi itirdi və 2015-ci ilin martında Əl-Qaidə ilə müttəfiq qrup Əl-Nusra Cəbhəsinin başçılıq etdiyi üsyançı qrupların koalisiyası İdlibə nəzarəti ələ keçirdi. [19, s.20]

- 2015-ci ilin sentyabrında Dəməşq hakimiyyətinin tələbi ilə Rusiyanın müharibəyə hərbi müdaxiləsi başladı. Rusiya Suriya hökumət qüvvələrinə dəstək olaraq davamlı hava zərbələri kampaniyasına başladı və bununla da 2016-cı ilin dekabrında Hələbin şərq rayonları da daxil olmaqla, əraziləri üsyançı qruplardan tədricən geri almağa nail oldu. [19, s. 21-22]

- Rusiyanın dəstəklədiyi hökumət qüvvələri və ABŞ xüsusi təyinatlılarının dəstəklədiyi SDQ koalisiyası tədricən İD-i məğlub edə bildi. Hələb əyalətinin şimal hissəsində əvvəllər İD-nin nəzarətində olan bəzi ərazilər türk qoşunları və Türkiyə ilə müttəfiq olan Suriya üsyançıları tərəfindən tutuldu. [19, s. 22]

- 2018-ci ilin aprelində kütləvi hərbi əməliyyatdan sonra hökumət Dəməşqdən kənarda yerləşən Şərqi Qutaya nəzarəti bərpa etdi. Homsdakı üsyançıların qalası qısa müddət sonra danışıqlar yolu ilə təslim oldu. 2018-ci ilin iyun və iyul aylarında üsyançı qüvvələrin nəzarətində olan Dəraa və Kuneytranın cənub bölgələri bir sıra yerli razılaşmalarla sonradan təslim edildi. [17, s. 22]

- 2018-ci ilin yazında PYD-nin nəzarətində olan kürd anklavı olan Afrin Türkiyə tərəfindən terrorçulardan təmizləndi.

- 2019-cu ilin aprel ayında Suriya Ordusu Rusiyanın hərbi dəstəyi ilə İdlibə qarşı yeni hücuma başladı. Hücum 2019-cu ilin yayına qədər davam etdi, lakin ordunun digərləri ilə yanaşı, Xan Şeyxun şəhərini ələ keçirməsinə qədər ərazi nəzarətində heç bir əhəmiyyətli dəyişikliklə nəticələnmədi. [20]

Bu proses Suriyadakı ən böyük üsyançı silahlı qruplardan biri olan Azad Suriya Ordusunun (ASO) yaradılması ilə başladı. Onun yaradılması 2011-ci il iyulun 29-da, polkovnik R.Asaadın başçılıq etdiyi bir qrup fərari zabitin Suriya ordusunun əsgərlərini onların tərəfinə keçməyə çağırdığı videomüraciət dərc etdikdən sonra elan edilmişdi. Suriya Azad Ordusu ABŞ, aparıcı Avropa ölkələri, o cümlədən Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı və Qətər tərəfindən fəallaşdırılaraq Homs şəhərində hökumət qoşunlarına qarşı aktiv hərbi əməliyyatlara həmin ilin sentyabrında başladılar. Noyabr ayında isə ASO bölmələri Suriya Hərbi Hava Qüvvələrinin kəşfiyyat xidmətinin Dəməşqin kənarındakı binalar kompleksini atəşə tutdu. Sonrakı hadisələr, əsasən Hələb, Homs, Rakka və s. kimi iri şəhərlərdə yerli toqquşmalar xarakteri aldı ki, burada bir tərəfdən qoşunların istifadəsi çətin, digər tərəfdən isə istər-istəməz əhali arasında itkilərə səbəb olacaq. Nəticədə, 2011-ci ilin iyun ayından başlayaraq qarşıdurmanın bütün dövrü ərzində ASO və hökumət qüvvələri arasında heç bir mühüm hərbi əməliyyat baş vermədi. Azad Suriya Ordusunun üsyançıları təxribat və terror aktlarında daha fəal idi.

Faktiki olaraq Suriya ərazisində təxribat terror müharibəsi başlandı, onun əsas üsulları hakim rejimə sadiq olan tanınmış ictimai və dövlət xadimlərinin qətlə yetirilməsi, dinc əhaliyə qarşı demək olar ki, hər gün terror aktları, həyati vacib infrastrukturun pozulması və s. vasitələrdən ibarət idi. Məsələn, 2012-ci ilin noyabrında üsyançılar dəfələrlə edilən cəhdlərdən sonra nəhayət Suriyanın neft məhsullarına olan tələbatının 45%-ni təmin edən Çomski neft emalı zavodunu partlatmağa nail oldular. Təkcə sənaye müəssisələri deyil, dini tikililər də təxribat hədəfinə çevrilir. Xüsusilə də dünya ictimaiyyətini şoka salan haldır ki, Hələb şəhərində 1300 ildən artıqdır ki, şəhərin mərkəzində dayanan memarlıq abidəsi olan məscidin ASQ silahlıları tərəfindən bombalanmasıdır. [9] Yazıya verilən şərhlərdə deyilirdi ki, Hələbin bombalanmasına cavab olaraq mücahidlər Şəbihlərin (kabuslar - yaraqlılar ələviləri belə adlandırır) binasını partladıblar. 2012-ci il noyabrın 1-də əsir düşən hökumət əsgərlərinə işgəncə verilməsi ilə bağlı "YouTube" video resursunda yayımlanan şok faktlar da ictimaiyyətə açıqlanırdı. Səs yazısı ilə bağlı şərhlər hərbçilərin Saraqib yaxınlığındakı nəzarət-buraxılış məntəqəsində əsir götürüldüyünü və 28 nəfərin edam edildiyini göstərir. [11] İyulun 18-də Dəməşqdə Suriya Milli Təhlükəsizlik Xidmətinin binasında irimiqyaslı terror aktlarından biri həyata keçirildi, nəticədə müdafiə naziri D.Raciha və Suriya rəhbərliyinin digər yüksək rütbəli nümayəndələri həlak oldular.

Müxalifətçilərin təcrübəsinə, adam oğurluğu və sonrakı fidyə tələbləri də daxildir. Belə ki, 2012-ci ilin oktyabrında ASO-na daxil olan qruplaşmalardan birinin yaraqlıları Ukrayna vətəndaşı jurnalist A.Koçnevanı oğurlayıblar, onun azadlığa buraxılması üçün fidyə (ilkin olaraq 50 milyon ABŞ dolları) tələb etmişdilər. 2012-ci ilin dekabrında onlar girovu edam edəcəklərini söyləmişdilər (Ukrayna Xarici İşlər Nazirliyi rəsmi Dəməşqə müraciət edərək A.Koçnevanın azad edilməsi üçün daha fəal hərəkət etməyə çağırmışdı), həmçinin ukraynalıların, rusların və iranlıların ölkədə öldürülməsinə çağırışlar etmişdilər. [10] Daha sonra iki rus və bir italyan eyni qrup tərəfindən yenidən fidyə tələbi ilə qaçırılmışdı.

Beləliklə, ASO qrupları tərəfindən hökumət qoşunlarına qarşı döyüş əməliyyatlarının effektiv olmaması təxribat-terrorçu hərəkətləri ilə daha çox kompensasiya edilirdi. Bu, ASO-nun özünün adında "ordu" ifadəsinin olmasına baxmayaraq, silahlı qrupların ümumi rəhbərliyinə nail olunmadı. Bu günə qədər onlar səhra komandirlərinin komandanlığı altında səpələnmiş yerli birləşmələr olaraq qalırlar. Onların ümumi sayı ekspertlər tərəfindən 30-50 min nəfər arasında dəyişir. [8] ASO tərkibinə dair dəqiq məlumat yoxdur, çünki bu, regiondakı vəziyyətin inkişafından asılıdır. ASO-nun etnik tərkibi də son dərəcə mozaikalıdır.

Əvvəlcə o, Suriya silahlı qüvvələrinin fərarilərinə əsaslanırdı. Sonradan silahlı müxalifət sıralarına Livan, İraq, Tunis, Səudiyyə Ərəbistanı və bir sıra digər ölkələrdən, o cümlədən MDB-dən yaraqlılar qoşulmuşdur. ASO sıralarında "Müsəlman Qardaşları" təşkilatının Suriya qolu nümayəndələrinin üstünlük təşkil etməsi diqqət çəkir.

Bundan əlavə, Əl-Qaidə yaraqlıları, hətta Amerika administrasiyasının nümayəndələrinin də iştirakını etiraf etmək məcburiyyətində qalan ASO sıralarında əhəmiyyətli rol oynadılar. Belə ki, xüsusən də ABŞ-ın müdafiə naziri L.Panetta 2012-ci ilin mayında "Euronews" telekanalına müsahibəsində "Əl-Qaidə" nümayəndələrinin silahlı müxalifətin tərkibində olması faktını etiraf etmişdi. Üstəlik, artıq həmin ilin dekabrında ABŞ Dövlət Departamenti Suriya müxalifətinin ən təsirli qruplarından biri olan "Cəbhət ən-Nusra"nı terrorçu kimi tanımışdı. Eləcə də Qətər və Səudiyyə Ərəbistanı, eləcə də bir sıra digər ölkələrin silahlı müxalifət nümayəndələrinin əhəmiyyətli hissəsinin şübhəli reputasiyasına baxmayaraq, onların hamısı ABŞ, Türkiyədən səxavətli yardım (mötədil və ya radikal olmasından asılı olmayaraq - anti-Suriya koalisiyasının terminologiyası) aldılar. Bundan başqa, Suriya silahlı qüvvələrini tərk etmiş əsgər və zabitlər 2 aprel 2012-ci ildə ASO nümayəndəsi Riyad əl Asaad ilə imzalanmış müqaviləyə uyğun olaraq onlara maaş verən Qətərin maliyyə dəstəyinə götürülmüşdülər. [7]

Bununla belə, silah, texnika və digər resurslarla bu cür kütləvi yardıma, habelə anti-Suriya müxalifətini birləşdirmək səylərinə baxmayaraq, hökumət əleyhinə koordinasiyalı etirazlara nail olmaq mümkün olmamışdı. Və artıq 25 sentyabr 2013-cü ildə Suriya üsyançılarının o zamankı ən təsirli hərbi qruplarından 13-ü Milli Suriya Koalisiyasına dəstək verməkdən imtina edərək Azad Suriya Ordusundan (ASO) ayrılaraq öz hərbi ittifaqı olan İslam Koalisiyasını yaratdılar. Onun mərkəzi halqası Əl-Qaidənin bölmələrindən biri - Cəbhət ən-Nusra (Əl-Nusra Cəbhəsi) idi. Bu ittifaqa üç ən böyük ASO birləşmələri - Liva ə-Tövhid, Liva əl-İslam və Sukor əl-Şam və bir sıra digər kiçik qruplar qoşuldu.[5] Ümumilikdə, "The Washington Post"-a görə, İslam Koalisiyası, yarandığı zaman bütün müxalifət qüvvələrinin 75%-ni əhatə edirdi. [5]

27 iyun 2014-cü ildə ASO hərbi şurasının buraxılmasına qərar verildi və onun korrupsiya fəaliyyətinə araşdırma başlanıldı. Həmin ilin noyabrında Suriyada daha altı islamçı yaraqlı qrup İslam Cəbhəsi adlı vahid döyüş strukturunda birləşdi. Onun tərkibinə Əhrar əş-Şam əl-İslamiyyə, Tövhid Briqadaları, İslam Ordusu, Suqur əş-Şam, Liva əl-Haq və Ənsar əş-Şam bölmələri daxil idi. Səudiyyə Ərəbistanı bu hərbi strukturun maliyyələşdirilməsini və silahlandırılmasını öz üzərinə götürmüşdü. İslam Cəbhəsinin mücahidləri həm hökumət qoşunları, həm də Azad Suriya Ordusunun bölmələri ilə döyüşə girdilər. 2013-cü il dekabrın 7-də İslam Cəbhəsi yaraqlıları Azad Suriya Ordusunun İdlibdəki qərargahını və hərbi anbarlarını ələ keçirdi. ASO Ali Hərbi Şurasının rəhbəri S.İdris Türkiyəyə, oradan isə Dohaya (Qətər) qaçdı. Hökumət əleyhinə silahlı qrupların meydana gəlməsi , təchiz edilməsi və dəstəklənməsinin bütün fəaliyyətləri əslində bir fiasko idi.

Suriyanın qanuni rəhbərliyinə paralel strukturların formalaşdırılması prosesi 2 oktyabr 2012-ci ildə İstanbulda müxalif Suriya Milli Şurasının yaradılması ilə başladı. Buraya siyasi mühacirlər, o cümlədən Suriyada qadağan olunmuş "Müsəlman Qardaşlar" qrupunun nümayəndələri də daxil idi. Bir ay sonra (1 noyabr 2012-ci il) Dohada (Qətər) Suriya müxalifəti, Müxalifət və İnqilabçı Qüvvələrin Milli Koalisiyasının "birləşmə forumunda" (MİQMK) yaradılmışdır. Onun tərkibinə Suriya Milli Şurası (SMŞ) da daxil edilmişdir. Eyni zamanda, SMŞ rəhbərliyi koalisiyanın strukturunda xüsusi hüquqlarını şərtləndirərək, onun lideri C.Səbra qeyd edirdi ki, "bu və ya hər hansı digər təşəbbüslərdən daha yaşlı olduğunu və dərin siyasi və regional köklərə malikdir". Suriya İnqilabçı və Müxalifət Qüvvələrinin Milli Koalisiyasının, o cümlədən Suriya vətəndaşları və digər ölkələrdən olan suriyalıların "Suriya xalqının yeganə qanuni nümayəndəsi" kimi geniş beynəlxalq şöhrət qazanması və maliyyə və bəlkə də hərbi kanala çevrilməsi planlaşdırılırdı. Bu təşkilat, üsyançıların nəzarətindəki

bölgələrə rəhbərlik edəcək və prezident B. Əsəd rejiminin devrilməsindən sonra ölkənin inkişafını planlayacaqdır. [12, s.18]

Bu arada Suriya daxilində parçalanma, aşkar marionetizm və dəstəyin olmaması müxalifətin bu idarəedici orqanının fəaliyyətini koordinasiya etməyə heç bir şəkildə imkan vermədi. Müxalifəti birləşdirən yeganə hal B.Əsədin qırıla bilməyəcəyinə əsaslanan nifrətdir. Buna görə də, reallıqda bu strukturu "sürgündəki hökumət" kimi təsnif etmək belə mümkün deyil. MİQMK-nın əsas fəaliyyəti nümayəndəlik funksiyalarının həyata keçirilməsi və müxalifətin mövqeyinin müəyyən edilməsidir. 2012-ci il dekabrın 12-də MİQMK dünyanın 100-dən çox ölkəsi tərəfindən Suriya xalqının yeganə qanuni nümayəndəsi kimi tanınmışdı. Baxmayaraq ki, həmin dövrdə MİQMK onun tabeliyində olan ASO ilə birlikdə ölkə ərazisinin 10%-dən az hissəsinə nəzarət edirdi, onlar seçkilərdə, danışıqlarda və ümumiyyətlə, ölkədə vəziyyətin həlli üçün hər hansı aksiyada iştirakdan imtina edirdilər.

III. Suriya Böhranının Beynəlxalq Problemə Çevrilməsi

Xarici qüvvələr də Suriya münaqişəsinə qarışmışdılar. Suriyada öz maraqlarını müdafiə edərək, münaqişənin bu və ya digər tərəflərini reallaşdırmaq üçün AB, ABŞ və NATO-nun təmsil olunduğu Qərb münaqişənin başlanğıcından başlayaraq prezident Bəşər Əsədə təzyiq göstərmək, onu etiraz nümayişlərini yatırarkən qəddarlıqda ittiham etmək və vəzifəsindən istefasını müdafiə etmək siyasətini dəstəkləyirdilər. Bu zaman müxtəlif siyasi həll yollarından istifadə edilirdi.

ABŞ və onun NATO-dakı tərəfdaşları demək olar ki, hamı tərəfindən tanınırdı. Məsələn, diqqətəlayiqdir ki, Qətərdə Müxalifət və İnqilabçı Qüvvələrin Milli Koalisiyasının yaradılmasının ertəsi günü (12 noyabr 2012-ci il) Fransa onu Suriya xalqının yeganə qanuni nümayəndəsi kimi tanıdı və ona 1,2 milyon avro məbləğində maliyyə yardımının ayrılması qərara alındı. Bundan əvvəl, hələ avqust ayında Fransa prezidenti F.Olland beynəlxalq qüvvələrin Suriyaya birbaşa müdaxiləsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi. Fransa prezidentinin bütün bu təşəbbüsləri o qədər radikal idi ki, hətta ən yaxın NATO müttəfiqlərindən, eləcə də Avropa İttifaqının rəhbərliyindən cavab tapmadı. Müxalifət və İnqilabçı Qüvvələrin Milli Koalisiyasının Böyük Britaniya tərəfindən tanınması, yalnız 2012-ci il noyabrın 20-də, Avropa İttifaqı tərəfindən tanındıqdan sonra baş verdi.

2012-ci il dekabrın 12-də Mərakeşdə "Suriyanın dostları" ölkələrinin növbəti (dördüncü) görüşündə, nəhayət, ABŞ Müxalifət və İnqilabi Qüvvələrin Milli Koalisiyasını tanıdı.Vəziyyətin paradoksallığı ondadır ki, eyni ABŞ-ın və ondan az demokratik olmayan Fransa, Böyük Britaniya, Səudiyyə Ərəbistanı və Qətər və anti-Əsəd koalisiyasının digər ölkələri müstəqil Abxaziya, Cənubi Osetiya və Dnestryanı dövlətlər kimi mövcud olmasına başqa cür reaksiya verir. Onların hamısı, eləcə də Donbass ərazisində Kiyev rejiminə qarşı çıxan Donetsk və Luqansk yuxarıda göstərilən ölkələrin təsəvvüründə separatçı rejimli respublikalarıdır. Belə seçmə yanaşmanın səbəbi R.Reyqanın Nikaraqua diktatoru A.Somoza ilə bağlı tətbiq etdiyi məşhur düsturdadır. Ümumiyyətlə, odioz siyasi rejimləri dəstəkləmək praktikası Amerikanın xarici siyasətinin xarakterik xüsusiyyətidir. Qətər və Səudiyyə Ərəbistanının maraqlarını təmsil edən Suriya müxalifətinin dəstəyi də bu baxımdan istisna deyil. Müvafiq olaraq, Suriyanın qanuni rəhbərliyi ilə qarşıdurmada əsas rolu məhz bu iki ölkə, eləcə də Misir, Tunis və Liviyadakı çevrilişlərdən sonra öz təsir dairələrində tapan Ərəb Dövlətləri Liqası oynayır. Belə ki, 2012-ci il noyabrın 12-də Qahirədə (Misirdə "Müsəlman Qardaşlar"ın nümayəndələrinin hakimiyyəti dövründə) Ərəb Liqasının fövqəladə iclasında Suriyanın üzvlüyünün dayandırılması, 12 fevral 2013-cü il tarixində isə " Suriya administrasiyası ilə bütün diplomatik əlaqələr"in kəsilməsi qərara alındı.

26-27 mart 2013-cü il tarixində Dohada (Qətər) Ərəb Liqasının sammitində MİQMK rəsmi olaraq Suriyanın bu təşkilatdakı yerini aldı. Həmin gün (27 mart) MİQMK Dohada (Qətər) ilk səfirliyini açdı. Bundan əvvəl (yanvarın 23-də) Qahirədə Ərəb Liqası Xarici İşlər

Nazirliyi rəhbərlərinin görüşündə prezident B.Əsədin istefasını nəzərdə tutan Suriya böhranının həlli planı qəbul edildi.

2011-ci il mayın 10-da ölkədə mart ayında başlayan iğtişaşların yatırılmasından sonra Aİ-nin Suriyaya qarşı tətbiq etdiyi sanksiyalar qüvvəyə minmişdi. Sanksiyalar Suriyaya silah tədarükünə embarqo, Suriya hökuməti üzvlərinin Aİ-yə girişinə qadağa qoyulmasını və bir sıra Suriya müəssisələrinin Avropa banklarındakı aktivlərinin dondurulmasını əhatə edirdi. Bütün bunlar hazırda eyni Aİ ölkələri tərəfindən Rusiyaya münasibətdə həyata keçirilən təzyiqin sanksiya mexanizmini çox xatırladır ki, bu da Aİ-nin Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, özlərini suveren kimi mövqeləndirən dövlətlərə qarşı siyasətinin stereotip xarakterini göstərir. Mayın 23-də, AB, Suriya prezidenti B. Əsədə qara siyahını təqdim etdi. Mayın 28-də isə Avropa İttifaqı Suriya müxalifətinə silah embarqosunu uzatmamaq qərarına gələrək, artıq sanksiyalara düzəliş etdi. Beləliklə, hökumət əleyhinə silahlı qruplaşmaların silahla təmin olunması üçün faktiki olaraq imkanlar açıldı. Qərarın özü məntiqsiz olmaqla yanaşı, həm də qeyri-legitim və təxribat xarakteri daşıyır, çünki əslində qeyri-dövlət qruplarını legitim dövlət orqanlarına qarşı silahlı mübarizə aparmağa təşviq edir.

Bütün bu addımlar Avropa rəsmilərinin daha çox münaqişənin həllinə yardım göstərmək istəyi təəssüratı yaratmağa əsaslanan son dərəcə iddialı yanaşmasından xəbər verir. Əslində bu tədbirlər Suriyada onsuz da çətin olan vəziyyəti daha da çətinləşdirdi. BMT-yə üzv ölkələrin əksəriyyəti oxşar mövqedən çıxış edir. Birləşmiş Ştatların təzyiqi ilə BMT Baş Assambleyası Qətər və Səudiyyə Ərəbistanının hazırladığı bir sıra açıq qərəzli anti-Suriya qətnamələri qəbul etdi. Eyni zamanda BMT Təhlükəsizlik Şurasından keçmək mümkün olmadı. Digər məsələlər arasında, xarici hərbi müdaxilə üçün BMT mandatının alınmasını ehtiva edən anti-Suriya qətnamələri, Rusiya Federasiyası və Çinin veto hüququ nəticəsində həyata keçirilmədi. Eyni zamanda, Suriyanın özündə də bu dövrdə çətin vəziyyətə baxmayaraq, daxili siyasi vəziyyətin sabitləşməsinə, o cümlədən müxalifətin tələblərinə güzəştə getməklə bir sıra tədbirlər həyata keçirildi. Belə ki, 26 fevral 2014-cü il tarixində yeni konstitusiya referendumda qəbul edildi, mayın 7-də yeni konstitusiyaya uyğun olaraq çoxpartiyalılıq əsasında Xalq Şurasına (parlament) ilk seçkilər keçirildi. İyunun 3-də hökumət ordusunun yaraqlılardan azad etdiyi ərazilərdə keçirilən ilk alternativ prezident seçkilərində hazırkı prezident B.Əsəd 88,7 faiz səs toplayaraq qalib gəldi. B.Əsədin ilk qərarlarından biri 2014-cü ilin iyunundan əvvəl törədilmiş cinayətlərə şamil edilən amnistiya haqqında fərman imzalaması oldu. İlin sonuna isə ölkədə rejim əleyhdarlarının rekord sayda - 11 min nəfəri amnistiyaya aldı. Müxalifətin tələbləri nəzərə alınmaqla cəmiyyətin siyasi sistemində bir sıra digər dəyişikliklər də həyata keçirildi. Lakin göründüyü kimi, bütün bu tədbirlər həm müxalifətin siyasi strukturlarının, həm də onun çoxsaylı silahlı birləşmələrinin liderləri tərəfindən nəzərə alınmadı, çünki B.Əsəd onların əsas tələbini - istefanı yerinə yetirmədi. Qalanları, görünür, müxalifəti az maraqlandırırdı. Geniş miqyasda tanınmasına baxmayaraq, MİQMK əvvəllər üzləşdiyi eyni problemləri, yəni maraqların toqquşmasını, o cümlədən korrupsiya ilə bağlı problemləri miras qoydu. Bunu, xüsusən, 2014-cü il sentyabrın 26-da "Deloitte" beynəlxalq konsaltinq şirkəti tərəfindən hazırlanan MİQMK -da aparılan auditin nəticələri sübut edir. Buna əsasən, qərbyönlü müxalifət humanitar ehtiyaclar üçün ayrılmış vəsaitləri oğurlayırdılar. [1] Suriyanın rəhbərliyi faktiki olaraq süqut etdi, baxmayaraq ki, qarşıya qoyulan məqsədlərdən birinə - vəziyyətin daha da sabitsizləşməsinə töhfə vermək məqsədi əldə edildi. Öz düşmənini həm Suriya rəhbərliyinin legitim rejimi, həm də onunla vuruşanların – Əsəd əleyhinə müxalifət elan edən terrorçu kvazidövlət İŞİD-in yaranması üçün zəmin hazırlandı. Bu isə, açıq-aydın, Birləşmiş Ştatların Yaxın Şərq regionunda həyata keçirməyə çalışdığı, ərəb ölkələrində dövlət çevrilişlərini təşviq edən və şübhəli tipli müxtəlif hökumət əleyhinə birləşmələri dəstəkləməyə çalışdığı bütün xaos strategiyasının tamamilə məntiqi nəticəsidir. Onlar Suriyanı İranın müttəfiqi və Fars körfəzinin monarxiyası kimi

zəiflətməkdə maraqlı idilər. Onlar Suriya müxalifətini dəstəkləyir və Suriyanın hazırkı hakimiyyətinə təzyiq göstərmək üçün müxtəlif siyasi vasitələrdən istifadə edirdilər.

Qərb dövlətləri ilə yanaşı, Türkiyə də regionda liderliyə iddialı olan bir dövlət kimi, Suriyanın İranın müttəfiqi kimi zəiflədilməsində maraqlı olan Suriyanın rəsmi hakimiyyət orqanlarına qarşı idi. Suriya münaqişəsinin ilk günlərindən bəri döyüş bölgələrindən 12 minə yaxın qaçqın Türkiyəyə köçmüşdür ki, bu da Suriya-Türkiyə münasibətlərinə mənfi təsir göstərmişdir [2, s. 314]. Türkiyə də Suriyadakı hadisələrə onların reaksiya verə biləcəyindən ehtiyat edərək, kürdlərin məskunlaşdığı sərhəd bölgələrinə xüsusi diqqət yetirirdi. Türkiyədə, Suriya ilə sərhəd zonalarında silahlı qrupların hazırlanması üçün bazalar və düşərgələr yerləşdirilmişdi, onlara tibbi yardım göstərilməsinə şərait yaradılmışdı.

Rusiya BMT Təhlükəsizlik Şurasının Suriya üzrə Əsəd rejiminə qarşı daha sərt sanksiyaları ehtiva edən qətnamələrinə səs verərkən dəfələrlə veto hüququndan istifadə etmişdir, 2012-2014-cü illərdə Cenevrədə Suriya müxalifəti ilə görüşlərin təşkilatçılarından biri olmuş və Moskvada müxalifət nümayəndələrini qəbul etmişdir. 2015-ci il sentyabrın sonunda Suriya hökumətinin xahişi ilə Rusiya Suriya nizami ordusunun hissələrini hərbi aviasiya ilə dəstəkləmək və terrorçu qruplara qarşı hava hücumları həyata keçirmək şəklində Suriyaya hərbi yardım göstərmişdir [13]. Nəticədə 2016-cı il fevralın 27-də bəzi münaqişə tərəfləri arasında atəşkəs elan edildi [6]

İran da Suriyanın Yaxın Şərqdə çoxdankı müttəfiqi və tərəfdaşıdır və öz maraqlarını təmin etmək üçün maliyyə, siyasi və hərbi yolla dəstəkləməyə başladığı Bəşər Əsəd rejimini qoruyub saxlamaq siyasətini müdafiə edirdi. 2013-cü ilin iyununda Əl-Quseyr şəhərini yaraqlılardan geri alan İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun İran bölmələri və İranın nəzarətində olan Hizbullah şiə qruplaşması Əsəd ordusunun tərəfində döyüşlərdə iştirak etməyə başladı [14, s.131]. Eyni zamanda, rəsmi səviyyədə İran Suriyanın daxili münaqişəsinə mütləq xarici hərbi müdaxilənin qarşısını almağa başladı.

Nəticə

Beləliklə, Suriyada dərin daxili böhrana səbəb olan müxtəlif səbəblərin a öz məqsəd və maraqlarını güdən müxtəlif xarici qüvvələrin tədricən cəlb olunduğu şiddətli vətəndaş müharibəsi Suriya münaqişəsinin həllini çox mürəkkəb beynəlxalq məsələyə çevirimişdi. Suriya böhranı qlobal münaqişə xarakteri alıb ki, Suriya hakimiyyəti ilə silahlı müxalifət arasında qarşıdurma ilə yanaşı, regional güc mərkəzlərini təmsil edən böyük dövlətlərin maraqları dayanır. Eyni zamanda, Suriya böhranını "ərəb baharı"nın ayrıca bir hissəsi kimi də qiymətləndirmək olar. Tunis, Misir, Yəmən və Bəhreyn kimi ölkələrdə sosial etirazlar ərəb baharının ilkin mərhələsi oldu və daxili amillər, yəni sosial-iqtisadi böhran, korrupsiya, özbaşınalıq və onilliklər boyu hakimiyyətdə olan güc elitasının qohumbazlığı səbəb oldu. Eyni zamanda, Suriyada daxili problemlərin olmasına baxmayaraq, böhranın əsas səbəbkarı xarici amillər oldu. Məhz, Suriya münaqişəsindən öz strateji məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə etməyə cəhd edən, əsasən islamçı qrupların, ABŞ və onun regiondakı müttəfiqlərinin təmsil etdiyi Suriya silahlı müxalifətinə dəstək və bununla yanaşı, Suriya münaqişəsində islamçı faktorun da böyük rolu oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Аудиторы: прозападная оппозиция в Сирии расхищает деньги, выделенные на гуманитарные нужды.// http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1468608
2. Ахмедов В. М. Сирия // Ближний Восток, Арабское пробуждение и Россия: что дальше? Сборник статей. Москва, ИВ РАН, 2012. с. 305–320.
3. Ахмедов В. М. Сирия – некоторые проблемы национальной безопасности в условиях «Арабской весны» (март 2011-январь 2012 гг.) // Russian Middle East. 10.10.2014// http://bit.ly/24g89i9

4. Долгов Б. В. Сирийский конфликт // Конфликты и войны XXI века (Ближний Восток и Северная Африка). Москва, ИВ РАН, 2015. С. 401–421.
5. Минин Д. Критический поворот в сирийской войне: оппозиция переходит под полный контроль «Аль-Каиды». //http://www.fondsk.ru/news/2013/09/30/kriticheskij-povorot-v-sirijskoj-vojne-oppozicija-perehodit-pod-polnyj-kontrol-al-kaidy23123.html
6. Режим прекращения огня в Сирии вступает в силу в субботу // РИА. 27.02.2016// http://ria.ru/syria_peace/20160227/1381041859.html
7. Саудовская Аравия и Катар платят зарплату солдатам Свободной сирийской армии. // http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/23/996014.html
8. Сирийская свободная армия (ССА).// http://maxpark.com/community/5650/content/2341534
9. Сирийские боевики взорвали Великую мечеть в Алеппо. //http://www.islamisemya.com/aktualno/aktualno/novosti/5639-sirijskie-boeviki-vzorvalivelikuyu-mechet-v-aleppo
10. Сирийские боевики обещают казнить украинку, чтобы опозорить Украину //РИА Новости Украина. //http://rian.com.ua/incidents/20121213/336531703.html
11. Сирийские повстанцы расстреляли пленных солдат, подвергнув их истязаниям. //http://newsru.co.il/mideast/02nov2012/syria503.html
12. Сирийский геополитический излом. Роль России в нейтрализации террористической угрозы ИГ / под ред. А. П. Кошкина. Выпуск 4. Москва, ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2015
13. Совет Федерации дал согласие президенту России на использование ВС РФ в Сирии // ТАСС. 30.09.2015 //http://tass.ru/politika/2302922.
14. Шарипов У. З. Американская концепция «Большого Ближнего Востока» и национальные трагедии на Ближнем и Среднем Востоке. Москва, Центр стратегической конъюнктуры, 2013.
15. Casagrande, G. The road to ar-Raqqah: Background on the Syrian Democratic Forces, Institute for the Study of War, 22 November 2016
16. Holliday J. The Assad regime. From counterinsurgency to civil war, Institute for the Study of War, March 2013
17. International Crisis Group, Lessons from the Syrian State’s Return to the South, Middle East Report N°196, 25 February 2019.
18. Lister, C. The Syrian Jihad. Al-Qaeda, the Islamic State and the evolution of an insurgency, Hurst & Company, 2015
19. Lund, A., Syria’s Civil War. Government Victory or Frozen Conflict?, Totalförsvarets forskningsinstitut, December 2018
20. Syria Direct, Khan Sheikhoun exposes the limitations of the Turkish guarantor role, 21 August 2019
21. US, CRS, Issues for the 112th Congress and Background on U.S. Sanctions, 28 April 2011